

ТРИМОВНА ЄРЕСЬ ЯК СПОТВОРЕННЯ ЦЕРКОВНОГО КОНЦЕПТУ САКРАЛЬНОЇ МОВИ

Автор, проаналізувавши зміст, обставини виникнення та поширення тримовної єресі, приходить до висновку, що вона докорінно суперечить церковному концепту сакральної мови, а вихідні ідеї тримовної єресі виражають не сакральні, а цілком земні, профанні поняття – бажання панувати над іншими народами та нетолерантне ставлення до носіїв інших культур.

Ключові слова: сакральне, профанне, тримовна єресь, церковний концепт сакральної мови.

Нещодавно всі ми мали нагоду відзначати 1150-річчя початку слов'янської місії святих рівноапостольних Кирила та Мефодія, найбільшим здобутком яких, як відомо, стало створення слов'янської абетки та перекладу тією ж мовою Євангелія і богослужбових книг. Засновник та невидимий Глава Церкви Ісус Христос заповідав Своїм учням йти та навчати всі народи, хрестячи їх в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа (Мт. 28:19). Церква вірить, що на п'ятдесятий день після Воскресіння у спалахах вогню сходження Святого Духа апостоли отримали найнеобхідніше для виконання цього наказу – дар розуміти та розмовляти різними мовами, що уможливило утворення істинно вселенської Церкви.

Шлях окремої людини до Бога здебільшого розпочинається з відчуття священного, чуда зустрічі людини з Божественним, дотику Перста Божого до серця людини. Шлях до Христа цілого народу завжди розпочинається з рідного слова, перекладу Божественних Небесних Понять на мову, зрозумілу людям певного етносу. Виконати прохання Боже: „Сину мій, віддай серце своє Мені“ (Прип. 23:26) можна лише тоді, коли людина зрозуміє логіку Небес, стане спорідненою Небесам за способом життям та мисленням. Людина ж може стати Адамом небесним лише тоді, коли зрозуміє Слово Боже. Тому апостол Павло засвідчує: „в Церкві волю п'ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших навчити, аніж десять тисяч слів чужою мовою!“ (1 Кор. 14:19).

Церква, як Тіло Христове, є боголюдською установою. У ній незлитно і нероздільно поєднаний небесний божественний, незмінний елемент та земний людський, дочасний. На відміну від інших соціальних інститутів, які з історичного погляду дуже швидко змінюються навіть за своєю суттю, у Церкві переважає консервативне начало, що забезпечує збереження нею власної природи упродовж тисячоліть. Часове, земне, далеке від досконалості начало Церкви як суспільного союзу урівноважується її небесним началом, яке за-

безпечує поточну актуальність перекладу на людську мову небесних понять. Перемога земного, підвладного гріху, начала в певній частині церковної спільноти призводить до виникнення єресей. Саме у боротьбі проти однієї з єресей, що стала відома в історії Церкви під назвою „тримовна“, загартували свій характер святі брати в ході звершення місії осяяння світлом Христової віри слов'янських племен.

Етимологічно слово *єресь* походить з грецької мови та має значення „вибір“, „напрямок“, „вчення“, „школа“. Первісне значення цього слова не несло негативу та використовувалось для позначення філософських та релігійних напрямків, шкіл і вчень. Так, у Святому Письмі можна зустріти вислови *фарисейська єресь* (Діян. 15:5) та *садукейська єресь* (Діян. 5:17). Та й саме християнство критично налаштовані до нього юдеї спочатку нерідко називали *назорейською єрессю* (Діян. 24:5).

Попри це, поняття єресі вживали в значенні, наближеному до сучасного, ще апостоли. Так, апостол Петро застерігає, що: „будуть між вами учителі неправдиві, що впровадять згубні єресі, відречуться від Владики, що викупив їх, і стягнуть на себе самі скору погибель“ (2 Пет. 2:1). Апостол Павло проголошує єресі „учинками тіла“ (Гал. 5:19-20) та дає настанови, як треба ставитися до їх послідовників: „Людини еретика, по першій та другій наставленні, відрікайся, знавши, що зіпсувся такий та грішить, і він сам себе засудив“ (Тит 3:10-11).

Слово *єресь* на позначення хибного вчення, що спотворює фундаментальні засади християнської віри, набуло свого остаточного значення в IV ст. Учення Церкви кристалізувалося у безперервній боротьбі з численними єресями за чистоту правдивої віри Христової. У VIII ст. єресей було вже близько ста. Догматичне вчення Церкви, виражене в різних формах (символи, ороси тощо) вичерпно розкриває всю повноту християнського віровчення. Однак, суб'єктивність сприйняття та недовершеність словесних визначень і формулювань можуть призвести до викривлення догматичної свідомості та ціннісних установок членів Церкви. З огляду на центральне місце в житті християнина духовного життя і особистого діалогу людини з Богом, єресь є не стільки відхиленням від належного стану релігійної думки, скільки відступом від релігійного життя [1, с. 69].

Святі рівноапостольні вчителі слов'ян Кирило та Мефодій проповідували на землях, які в X ст. (ще до великого розколу 1054 р.) перебували у

сфері впливу Риму. Їм довелося стикнутися з хибним ученням, яке нерідко несправедливо оминають увагою православні богослови – тримовною ересю. Відомий український богослов митрополит Іларіон (Огієнко) вважав, що витоки тримовної ересі потрібно шукати ще в II-III ст., коли Західна Церква перейшла з грецької на латинську мову богослужіння [2, с. 231]. Більш розповсюджений підхід пов'язує виникнення тримовної ересі з ученням відомого святителя Західної Церкви єпископа Ісидора Севільського (560-636 рр.). Основні ідеї святителя знайшли своє відображення в його незавершеній енциклопедичній праці під назвою „Етимології, або Начала“. Цей об'ємний трактат був зібранням відомостей про всі відомі в епоху пізньої античності галузі знань. Опіраючись на частково філософське, частково біблійне уявлення про те, що назва будь-якої речі відображає її сутність, Ісидор Севільський прийшов до висновку, що вивчення етимології слів не лише розкриває зміст відповідних понять, але і дозволяє досягнути внутрішню сутність предметів [3, с. 228]. Фактично, ідеї святителя Ісидора можна розглядати в контексті ключового для середньовіччя дискурсу про універсалії між двома схоластичними філософськими напрямками – номіналізмом та реалізмом. Ідеї Ісидора Севільського можна вважати провісниками середньовічного реалізму. Тези святителя не зовсім виправдовують себе, адже, на думку дослідників, його праці містять чимало неправильних та навіть абсурдних етимологій, некритично запозичених з творів дохристиянських античних авторів [3, с. 228].

У пункті 13 11-ї книги „Етимологій“, присвяченій людині та її природі – душі, тілу та їхнім частинам, Ісидор Севільський наділяє статусом святих лише три мови – єврейську, грецьку та латинську. На основі цього поступово, починаючи з VII ст., завершується формування тримовної ересі. Спочатку нова ідеологема зустрічає опір та навіть осуд з боку церковної влади, однак, зрештою, вона стає домінуючою в середньовічній свідомості. Поступово формується концепт „священної“ богослужбової мови. Утверджується не порушна аж до середини XX ст. практика звершення богослужіння у Римо-Католицькій Церкві виключно латинською мовою, як однією з трьох „священних“ мов. Прибічники тримовної ересі аргументували власні погляди посиланням на євангельську оповідь про зроблений за наказом Понтія Пилата напис на Хресті Христовому грецькою, латинською та єврейською мовами: „це – Цар юдейський“ (Лк. 23:38). Тому тримовників ще іноді називали *пилатниками*. Вони бачили в цьому епізоді доказ переваги грецької, латинської та єврейської мов над усіма іншими мовами [4, с. 130]. Початок такого розуміння ми бачимо ще у творах отців ранньої Західної Церкви. Так, бла-

женний Єронім (330-419 рр.) згадує про Пилатовий напис на Хресті. Церковний письменник та вчитель Церкви Іларій (+368 р.) говорив, що цими трьома мовами найчастіше правлять Службу Богу. Святий Герман, єпископ Паризький (VI ст.), повчав, що літанію на згадку про пам'ятний напис на Хресті потрібно правити трьома мовами [2, с. 231-232].

Святи рівноапостольні Кирило та Мефодій розпочали свою моравську місію з проповіді зрозумілою слов'янам болгарською мовою та перекладів богослужбових текстів. Ця діяльність була настільки успішною, що викликала гострий спротив німецького духовенства, що також проповідувало на тих землях, щоправда, незрозумілими латинською та німецькою мовами.

Про це в „Житті Кирила“ (X ст.) читаємо, що праця Кирила (Костянтина) мала великий успіх. „І коли росла Божа Наука, споконвічний злий заздрісник, проклятий диявол, не терплячи добра цього, увійшов у свої створіння, і почав багатьох підбурювати, кажучи їм: такою Службою не можна славити Бога! Коли б це було Богові вгодним, то хіба ж Він не зробив би так, що з споконвіку можна б було славити Бога слов'янською мовою? Але Бог вибрав собі тільки три мови: єврейську, грецьку та латинську, що ними тільки й можна славити Бога. Таке говорили латинські прихильники, – Архиреї, Іереї та їхні учні. Костянтин воював з ними, як Давид з ворогами, і переміг їх книжною наукою; він назвав їх триязичниками чи пилатниками, бо то так Пилат написав був у напису Господньому“ [2, с. 218].

Через запеклу боротьбу з прибічниками тримовної ересі Кирило помер ще молодим (869 р.), а Мефодія було ув'язнено за звершення богослужіння слов'янською мовою. Церковний переказ стверджує, що Кирило перед смертю гаряче молив Бога: „Господи, Боже мій, погуби триязичну ересь!“ Цю ересь було засуджено і константинопольським патріархом Фотієм, який у праці „Твір проти франків“ (866 р.), перераховуючи відступи латинян від Церкви, писав: „Франки заслуговують на догану, бо твердять, ніби молитися Богові не можна іншими мовами, як тільки цими трьома діалектами: єврейським, грецьким та римським“ [4, с. 219].

Дослідники Західної Церкви допускають, що поява такого вчення могла стати своєрідною захисною реакцією Римської Церкви на навалу „варварських народів“, які у VII – VIII ст. заповнили територію Західної Європи. На базі тримовної ересі з часом „складається уява про те, що мудрість християнського вчення, викладена в текстах трьома „священними“ мовами (практично мАли на увазі латину), настільки важка та складна, що може бути доступно розумінню лише представникам духовенства, завдяки тій благодаті, що схо-

дять на ставлеників, і тому принципово не може бути передана іншим людям“ [4, с. 28]. Завдяки поширенню такого розуміння в Західній Церкві назріває розрив між духовенством та мирянами, яких було проголошено не здатними сприймати тексти Святого Письма. Показовою ілюстрацією сказаного є слова Римського папи Григорія VII (XI ст.), який, відмовляючи чеському князю в задоволенні його прохання дозволити богослужіння слов'янською мовою, писав: „Всемогутній Бог знайшов угодним, щоб Святе Письмо у деяких своїх частинах залишалось таємницею, бо ж інакше, якби воно було повністю зрозумілим для всіх, його б надто низько цінували і втратили б до нього повагу“ [4, с. 29].

Гоніння на використання рідних мов у богослужіннях продовжувались у Західній Церкві упродовж усього Середньовіччя. В IX ст. противником богослужінь слов'янською мовою був папа Стефан V (885 – 891 рр.), а в X ст. – Іоан X (914 – 928 рр.). Римська Церква завзято боролася з еретиками (катарами, вальденсами), які серед іншого вимагали проведення богослужінь зрозумілими мовами. Коли в XIV-XV ст. в Богемії Ян Гус намагався відродити давню практику богослужінь слов'янською мовою, то його було викликано на собор, де піддано тортурам та страчено.

Було б несправедливо вважати тримовну ересь „хворобою“ виключно Західної Церкви. Під впливом ідеї пентархії, за якою вся повнота влади нібито повинна належати у Православній Церкві п'ятьом найдавнішим патріархам – Римському, Константинопольському, Антіохійському, Олександрійському та Єрусалимському, склалася практика використання як богослужбових головно двох мов – грецької та латинської (з визнанням особливого статусу єврейської). Так, після запровадження християнства у Болгарії, греки не поспішали запроваджувати слов'янську мову, а спершу відправляли богослужіння виключно грецькою. Місцеве духовенство, яке попервах поставляли виключно з числа греків, довгий час чинило спротив поширенню слов'янської мови, спираючись на аргументацію прибічників тримовної ересі. Парадоксально, але в наш час подібних підходів не чується і Російська Православна Церква, захищаючи зросійщену церковно-слов'янську мову як сакральну та паплюжачи народні („базарні“) мови як негідні церковного вжитку.

Особлива небезпечність ересей для Церкви зумовлена тим, що в них відбувається підміна Божественного людським. Вони несуть у собі небезпеку обмирщення Церкви, зваблюють і зводять на манівці її вірних. Виходячи з цього, Церква здавна приречена на боротьбу з ересями задля власного самозбереження. Діяльність вищих органів влади Православної Церкви (Вселенських Соборів) нерозривно пов'язана з бо-

ротьбою проти ересей. У певному розумінні ересі зробили Церкві добру послугу – вони загострили певні важливі питання, змушуючи Церкву шукати відповіді на них та вдосконалювати свій спосіб перекладу Небесних Понять на земну мову.

У канонічних нормах Церква розробила механізм захисту від ересей. Святитель Василій Великий, посилаючись на давніх Святих Отців, у своєму першому правилі поділяє відступництво від Церкви Христової на три категорії: ересі, розколи та самочинні зборища (Вас. Вел. 1). Єретиками він називає тих, хто зовсім віддалився від правдивої віри, замінив у своїй свідомості Небесні Поняття „марною оманною за переданням людським“ (Кол. 2:8). Такі люди добровільно викладають себе за спасительні межі Церкви та наражаються на небезпеку загибелі. „Хто ж спокусить одного з малих цих, що вірять, то краще б такому було, коли б жорно млинове на шию йому почепити, та й кинути в море!“ (Мк. 9:42).

Тримовна ересь, сформувавшись у лоні Західної Церкви, досить оперативно була розглянута, засуджена та відкинута її помісними соборами. Так, наприклад, у 794 році Франкфуртський собор Франкської Церкви визначив: „Нехай ніхто не вірить, ніби Бога можна хвалити трьома мовами, бо ж усіма мовами можна молитися Богові, і людина буде вислухана, якщо просить вона справедливо“. Аахенський (802 р.) та Майнцький (813 р.) собори зобов'язували духовенство проповідувати рідною для їхньої пастви мовою. Питання богослужбової мови стало каменем спотикання для Римо-Католицької Церкви і призвело до відділення з її лона протестантизму.

Проаналізувавши зміст, обставини постанови та поширення тримовної ересі, приходимо до висновку, що вона докорінно суперечить церковному концепту сакральної мови, який будується на уявленні про сакральну-понятійну природу мови. Уже в Самому єдиному в трьох Особах Богові відбувається міжпостасне спілкування, яке, що-правда, має винятково понятійний характер і не потребує зовнішніх форм передачі поняття. Мова, у вузькому значенні, є засобом спілкування між самостійними носіями свідомості, кожен з яких має свій внутрішній духовний світ, закритий до безпосереднього сприйняття іншими. У Бозі такої закритості між Іпостасями немає. Бог Отець благоволяє, Бог Син виконує Його волю, Бог Дух Святий оживляє створене. Божественні Поняття не залишаються лише формою осмислення чи засобом передачі знань, вони одразу ж набувають реального буття в акті творіння. Не випадково в описі створення Неба та Землі використано слова: „І сказав Бог“, „І назвав Бог“.

Серед усіх творінь Божих особливе місце посідає людина, адже вона наділена унікальними ознаками, що відрізняють її від інших матеріаль-

них творінь Божих – розумом, волею, духовно-тілесною природою. Центральним компонентом образу Божого в людині є розум та понятійне мислення. Похідні елементи структури – здатність до спілкування, обміну поняттями через мову. Людина в цілому як певна узагальнена одиниця („Адамате“ земляний) є об'єднаним розумом, що може стати другом Богу. Мова, як виразник понять, які базуються на совісті, тобто на Божественній правді в людині, є засобом спілкування в загробному світі, засобом проникнення в таємниці Царства Небесного.

Мова, як і інші соціальні феномени, має різні рівні існування, виступаючи явищем і матеріальною, і духовною культури. Існуючи в матеріальному світі, людина одночасно перебуває у двох сферах – сфері сакрального (що включає різні вияви священного, існує в особливому „кільцевому часі“ та дає можливість відтворення священних подій) і сфері профанного (визначеної позбавленням чіткого сенсу та протіканням у „лінійному“ не відтвореному часі) [6, с. 9-10]. Відповідно до цього, у мові також можна виокремлювати сакральний та профанний пласти. Сакральний вимір мови передає особливі духовні поняття, які з позицій Церкви мають центральне значення для формування духовної особистості людини та спасіння її безсмертної душі. Профанний вимір мови охоплює матеріальну, побутову та інші сфери цього світнього життя людини, що мають другорядне значення для душі людини і її зв'язку з Богом. Отже, кожна жива мова, якою послуговуються у спілкуванні люди, не може вважатися сакральною чи профанною сама по собі. Мову освячують Небесні По-

няття, що передаються її засобами.

Доводиться визнати, що вихідні ідеї тримовної ересі виражають не сакральні, а цілком земні, профанні поняття – бажання панувати над іншими народами, імперські почуття, шовінізм та нетолерантне ставлення до носіїв інших культур. Порожні аргументи тримовної ересі є лише „благородним“ прикриттям експансіонізму та споконвічного небажання метрополії втратити духовний та матеріальний вплив над своїми теперішніми чи колишніми колоніями.

Література

1. Булгаков С. Н., прот. Свет Невечерний. Созерцания и умозрения / С. Н. Булгаков. – М. : Путь, 1917. – 415 с.
2. Огієнко І., проф. Костянтин і Мефодій, їх життя і діяльність: Історично-літературна монографія / Іван Огієнко. – Вінніпег : Тов-во „Волинь“, 1970. – 480 с.
3. Православная энциклопедия / под ред. Патриарха Московского и всея Руси Алексия II. – Т. XXVII. – М. : Православная энциклопедия, 2011. – 634 с.
4. Сказания о начале славянской письменности / отв. ред. докт. ист. наук В. Д. Королюк. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
5. Христианство: Энциклопедический словарь: В 3 Т.: Т. 2 / Ред. кол.: С. С. Аверинцев (гл. ред.) и др. М.: Большая Российская энциклопедия, 1995. – 671 с.
6. Элиаде М. Очерки сравнительного религиоведения. – М. : Ладомир, 1999. – 488 с.

Автор, проанализировав содержание, обстоятельства возникновения и распространения триязычной ереси, приходит к выводу, что она коренным образом противоречит церковному концепту сакрального языка, а исходные понятия триязычной ереси отображают не сакральные, а вполне земные, профанные понятия – желание господствовать над другими народами и нетолерантное отношение к носителям других культур.

Ключевые слова: сакральное, профанное, триязычная ересь, церковный концепт сакрального языка.

Having analyzed content, circumstances of formation and spreading of the three-language heresy, the author draws a conclusion that it contradicts cardinaly the church concept of the sacral language, and basic ideas of the three-language heresy do not express sacral, but completely worldly, secular notions – a wish to dominate over other peoples and intolerant attitude towards bearers of other cultures.

Key-words: sacral, secular, three-language heresy, church concept of the sacral language.